

Анотація

Червінська Н. В. Концепція законопроекту та її значення для підвищення якості законів. – Стаття.

У статті здійснено ґрунтовний аналіз змісту категорії «концепція законопроекту», що має науковий і практичний інтерес для законотворчої діяльності в Україні, визначено сутність і значення концепції законопроекту для підвищення якості законів. Зроблено висновок, що для підвищення якості законів найефективніший підхід полягає у визнанні того, що розроблення наукової концепції є фундаментальною передумовою підготовки законів. У зв'язку із цим запропоновано систематизований перелік елементів концепції законопроекту й обґрунтовано обов'язковість підготовки концепції закону. Надано пропозиції щодо вдосконалення підготовки концепції законопроекту як стадії законотворчого процесу.

Ключові слова: концепція, концепція законопроекту, якість законів, законотворчий процес.

Аннотация

Червинская Н. В. Концепция законопроекта и ее значение для повышения качества законов. – Статья.

В статье осуществлен анализ содержания категории «концепция законопроекта», что представляет научный и практический интерес для законотворческой деятельности в Украине, определены сущность и значение концепции законопроекта для повышения качества законов. Сделан вывод, что для повышения качества законов эффективный подход заключается в признании того, что разработка научной концепции является фундаментальной предпосылкой подготовки законов. В связи с этим предложен систематизированный перечень элементов концепции законопроекта, а также обоснована обязательность подготовки концепции закона. Представлено предложение по совершенствованию подготовки концепции законопроекта как стадии законотворческого процесса.

Ключевые слова: концепция, концепция законопроекта, качество законов, законотворческий процесс.

Summary

Chervinska N. V. The concept of the bill and its implications for improving the quality of legislation. – Article.

This article analyzes the category “the concept of the bill”, which is scientific and practical interest for legislative activity in Ukraine, the essence and meaning of the concept of the bill to improve the quality of laws. It was concluded that to improve the quality of laws the most effective approach is undoubtedly in recognition that the scientific concept of development is a fundamental prerequisite for the preparation of laws. In this regard, the proposed systematic list of elements of the concept of the bill and proved obligatoriness training concept of the law. An attempt to provide suggestions for improving training concepts as law during the legislative process.

Key words: concept, concept of law, quality of laws, legislative process.

УДК 340.11(477)

Р. М. Дуднік

ПРОБЛЕМА РОЗУМІННЯ ОЗНАК ТА ПРИНЦИПІВ ГАЛУЗІ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

Проблеми формування й виділення галузей права досі залишаються актуальними. Вважаємо, що суперечки про галузь права, її місце в системі права, а також ознаки й принципи галузі права ще тривалий час будуть привертати до себе увагу дослідників. Вихід із ситуації, що склалася, на наш погляд, полягає в науковому обґрунтуванні сутнісних ознак галузі як елемента системи, під час виявлення яких у тій чи іншій сукупності правових норм можна було без сумнівів визначити її тип і галузеву приналежність. У зв'язку із цим встановлення й обґрунтування якісних властивостей, ознак галузі права слід визнати важливим завданням науки, оскільки

ки це дозволяє не лише глибше зрозуміти сутність і різноманіття досліджуваного явища, а й показати взаємозв'язок частин і цілого, різних елементів системи права, їх внутрішню структуру та особливості, провести типологізацію, надати видову й предметну характеристику.

Науковці (наприклад, С.С. Алексєєв) неодноразово вказували та вказують на те, що правова матерія володіє «комплексом особливих, лише їй притаманних інституційних, структурних і регулятивних властивостей, зв'язків і співвідношень елементів» [1, с. 141]. Якісні ознаки галузі права як елемента системи сформувалися не відразу. Процес їх становлення відбувався поступово. У ньому відбилися всі тенденції й закономірності розвитку та вдосконалення феномена права, які у свою чергу обумовлюються напрямами й орієнтацією розвитку всього суспільства та держави. Слід зазначити, що ще в радянській юридичній науці зустрічаємо спроби вчених обґрунтувати ті або інші ознаки, якими володіє галузь права [2, с. 203–222; 3, с. 88–98; 4, с. 102–103]. За відсутності хоча б однієї з них ця сукупність (частина) норм не може вважатися галуззю права [5, с. 86]. У цілому розділяючи таку позицію, вважаємо, що категоричність у цьому випадку не є доречною, оскільки ознаки, які визнаються актуальними в одних історичних умовах, можуть виявитися незатребуваними в інших.

Поряд із якими, що дозволяють відрізнити одну галузь права від іншої, існують такі ознаки, які притаманні всім галузям і за якими формується цілісне уявлення про елемент системи як такий. Два наведені різновиди ознак слід розрізняти. Тенденція до розбіжності вже окреслилася.

Заслужує на увагу позиція О.Є. Мешкової з її пропозицією відокремити предметну, структурну та функціональну ознаки, які складають єдиний комплекс та є необхідними для визначення наявності в системі сукупності норм галузевого рівня [6, с. 8].

Галузева структуризація права (загального масиву правових норм) ґрунтується на можливостях і підходах до класифікації правовідносин. Стан, зміст та особливості останніх, на наш погляд, безпосередньо пов'язані з наявними формою правління, формою державного устрою та політичним режимом держави. Під впливом сутнісних ознак держави здійснюється впорядкування всієї сукупності суспільних відносин, визначаються їх пріоритетні акценти, значимість інтересів різних суб'єктів, а вже на основі всього цього поступово забезпечується заданий алгоритм правового регулювання та формується відповідний правовий масив.

Еволюціонування ознак галузі права (як і критеріїв галузевого поділу права) зумовлюється не лише об'єктивними процесами зміни самого змісту суспільних відносин. Необхідно враховувати також інші чинники. Першим із них слід назвати зміни в оцінках соціальної цінності права порівняно з її трактуванням у радянський період. Зростання ролі соціологічного підходу в праворозумінні можна вважати вагомим аргументом. Одна з якісних характеристик галузі права виникає із загальної соціальної цінності права, з його образного визначення як «соціального інституту» [7, с. 14], про зміст яких досить багато сказано [8; 9]. Галузь права як частина цілого також характеризується певною соціальною спрямованістю, причому такою, що має більш конкретне й більш глибоке вираження. Із цих позицій галузь права вирізняється своїм внутрішнім потенціалом, творчим початком, вну-

трішньою енергетикою, які свідчать про стан юридичної дійсності. Однак головне полягає в тому, що галузі права, висловлюючи всю складність правових реалій, своїм станом демонструють процеси еволюціонування права та надають їм необхідної цілісності й незворотності. У свою чергу динаміка суспільного життя, що відбивається в праві, тягне за собою також еволюціонування його галузей та їх ознак. У цьому й полягає їх діалектичний взаємозв'язок.

Другим чинником, що зумовив еволюціонування, є якісні зміни в співвідношенні приватного та публічного початку не лише в загальній характеристиці права, а й кожного його структурного підрозділу. Слід погодитися з думкою Л.А. Меженіна, що зміни ставлення до публічності призводять до зміни призначення права: «Право гарантує існування й безпеку суспільства, воно має перетворитися на право, що захищає насамперед інтереси окремої особистості» [10]. Сталася інша розстановка акцентів у співвідношенні інтересів особи й держави, особистих і громадських, що активно враховується державно-правовою наукою та здійснює вплив на характеристику теоретичної моделі галузі українського права.

Публічні й приватні початки в праві, таким чином, слід визнати явищами більш значними, ніж вони оцінювалися в історичній літературі. Необхідно також визнати якісні зміни в їх співвідношенні, які, маючи об'єктивний характер, справляють істотний, а нерідко й визначальний вплив на процеси структурної перебудови права та на характеристику такого його елемента, як галузь права.

Під впливом приватного початку в галузях публічного права пом'якшується його імперативна тональність і посилюється диспозитивність. Навпаки, у галузях приватного права з'явилися громадські (публічні) інтереси, що вимагають не лише своєї реалізації, а й захисту. Тому норми права, які регламентують приватні та публічні інтереси, зі стану конкуренції повинні бути переведені до компромісного стану – діалогу. У цьому виявляється діалогічна сутність права.

Третім чинником, який вплинув на якісні зміни ознак галузі, можна назвати конституційну реформу, що відбувається в нашій державі. Забезпечивши перехід держави й права до нового історичного типу, конституційна реформа проявила себе в змісті кожної галузі права, забезпечила оновлення її предмета, джерел, правового статусу її суб'єктів та виступила передумовою появи нових галузей.

Повернення до проблем систематизації норм права за галузями, їх розмежування, обґрунтування «старих» і «нових» критеріїв такого розмежування набуває актуальності лише після наростання кількісних змін у правовому масиві, що свідчать про неминучість його якісної структурної перебудови – реструктуризації системи права, здійснюваної під час конституційної реформи [11].

Саме з таких причин вважаємо за необхідне не обмежуватися простим переліком і характеристикою ознак галузі права як елемента системи, а простежити їх зміни, що відбуваються під час оновлення (еволюціонування) права, виникнення його нового історичного типу. На жаль, у теорії права це питання не отримало узагальненого вираження, немає єдності думок як про кількісні, так і про якісні характеристики ознак галузі.

У зв'язку із цим є необхідність сформулювати декілька вихідних положень, Насамперед позначимо загальнотеоретичну конструкцію ознак галузі права. Вона

включає три групи: першу становлять загальноправові ознаки, у другу ми пропонуємо об'єднати субстанціональні ознаки, а третя може бути представлена індивідуальними ознаками кожної окремої галузі. Вважаємо, що пропонування нами класифікація якісно відрізняється від уже наявних у юридичній літературі, насамперед своєю логічністю й конструктивністю. Пропоновані групи ознак дозволяють сформувати завершений образ галузі права в будь-якому її прояві.

Генетичний зв'язок галузі з правом, з його конкретним історичним типом покладає на дослідника обов'язок назвати насамперед загальні ознаки галузі, зумовлені сутністю й змістом права в цілому. Їх ще можна назвати системними, тобто ознаками системи права, оскільки вони показують відповідність цієї конкретної галузі іншим елементам системи та зв'язок між ними.

До загальних ознак галузі права належать такі: а) нормативність (будь-яка галузь складається з норм, являє собою сукупність норм права, що забезпечують її статус як правового явища); б) зв'язок із державою (усі норми, включені до галузі права, несуть на собі відбиток встановленого державою механізму правотворення, висловлюють загальнодержавну волю, крім того, галузь права обумовлюється історичним типом державності, її зміст залежить від форми держави та інших її якостей); в) загальнообов'язковість (норми будь-якої галузі права поширюються на всіх суб'єктів незалежно від їх ставлення до права, виникають, розвиваються, змінюються й припиняють свою дію на загальноправових підставах, їх застосування забезпечується в необхідних випадках примусовою силою держави); г) формальна визначеність (зміст норм будь-якої галузі права набуває офіційно встановленої державою форми (джерела) права).

Крім наведених, до загальноправових властивостей галузі можуть бути віднесені загальноправові функціональні якості, насамперед властивість права як регулятора суспільних відносин, що залежно від різновидів правових норм – правовстановлюючих, зобов'язальних, заборонних – може вплинути на функціональні особливості тієї чи іншої галузі права.

Однак головними в цій категорії ознак слід вважати побудову галузі права на основі загальноправових принципів і галузеве відокремлення сфери суспільних відносин, для врегулювання яких створюється відповідна галузь права. Своїми нормами вона формує певною мірою ідеальну модель суспільних відносин, з орієнтацією на яку забезпечується правове регулювання реального життя. Спірним у юридичній літературі залишається питання про метод правового регулювання [12, с. 69–96]. Ми схильні поділити думку тих, хто вважає, що метод як ознака має місце в кожній галузі, проте його вигляд, зміст, а також кількість можуть свідчити про індивідуальні або групові якості галузі.

Під субстанціональними ми пропонуємо розуміти ознаки, притаманні галузі як елементу підсистеми, певному типу галузі. Наприклад, особливості, притаманні галузям матеріального й процесуального права; приватного й публічного права; класичним і комплексним галузям; галузям, об'єднаним у межах основних сфер суспільного життя (економічної, політичної, соціальної, духовної); галузям, об'єднаним у межах основних сфер юриспруденції (державно-правової, цивільно-правової, кримінально-правової), причому враховуються також особливості механізму реалізації норм. До субстанціональних ознак можна віднести типову приналеж-

ність галузі права, її місце в загальній системі права, особливості суб'єктного складу та статусу окремих галузевих суб'єктів.

Нарешті, групу індивідуальних особливостей галузі права утворюють ті, що виникають із суто галузевих принципів, функцій, методів, джерел, внутрішньої структури галузі, її місця в системі або підсистемі права та її конкретно-історичного значення, понятійного апарату, ступеня наукової розробленості проблем тієї або іншої галузі тощо.

З урахуванням сказаного свій аналіз еволюціонування ознак галузі права ми почнемо з характеристики принципів. Принципи права – це основа, вихідні ідеї, положення, установки процесу формування, розвитку й функціонування права, які характеризують не лише її сутність, а й зміст. Про еволюціонування цієї ознаки можуть свідчити його характеристики, запропоновані в сучасній літературі та зорієнтовані на їх сутнісну тональність.

Ємну й переконливу оцінку значення принципів для характеристики галузі права надає В.П. Проценко. Він стверджує: «Принципи визначають нормотворчу та правозастосовну діяльність, координують функціонування механізму правового регулювання, є критеріями оцінки правомірності (правової природи) рішень органів держави й дій громадян, формують правове мислення та правову культуру, цементують систему права <...> забезпечують однакове формулювання норм права, а також їх вплив на суспільні відносини у формі правового регулювання та інших форм правового впливу (інформаційного, ціннісно-орієнтаційного, психологічного, системоутворюючого)» [13, с. 134].

Наведені характеристики принципів у сукупності не лише проявляються в змісті та структурі кожної галузі права, а й діють у процесі застосування її норм, у процесі її реалізації, тим самим забезпечуючи затребуваність галузі в реальній дійсності. На підтвердження наведемо думку М.М. Марченка, який писав: «Відбиваючись насамперед у нормах права, принципи пронизують усе правове життя суспільства, усю систему країни. Вони характеризують не лише сутність, а й зміст права, відображають не лише його внутрішню будову, статику, а й увесь процес його застосування, його динаміку. Принципи роблять величезний вплив на весь процес підготовки нормативних актів, їх видання, встановлення гарантій дотримання правових вимог» [13, с. 134]. Найбільш послідовно еволюціонування принципів як ознаки галузі розкрив у своєму дослідженні В.М. Сирих. Він відносить принципи права до юридичних закономірностей: «У числі різновидів юридичних закономірностей нерідко називаються принципи права в цілому, а також принципи окремих галузей права. При цьому правові принципи розуміються як категорії правосвідомості, тобто елементи правової науки, що відображають основоположні ідеї та початки права, правового регулювання» [14].

Однак, на наш погляд, слід розрізняти загальноправові принципи як наукову категорію та норми-принципи як різновид правових приписів. Між ними не можна ставити знак рівності, тому обидві категорії принципів заслуговують на увагу.

Сьогодні, виходячи з різноманіття наявної класифікації принципів права, можна виділити три їх групи, визнані всіма вченими: загальні (загальноправові), міжгалузеві та галузеві. Саме загальні принципи права, як справедливо зауважив М.І. Байтін,

поширюються на всі його галузі, об'єднують та ніби «цементують» їх, сприяють єдності й стабільності діючої системи права [15, с. 124], відображають природу, якісну своєрідність права в цілому [13, с. 125]. Більшість авторів відносять до них демократизм, гуманізм, соціальну справедливість, законність, рівність перед законом тощо.

Однак той же М.І. Байтін подібне стереотипне уявлення загальних принципів права піддав критиці. Він вказав на спрощеність підходу до загальних принципів права, вважаючи неприпустимим їх просте перелічення без обґрунтування їх системи, без опору на певну концептуальну основу їх виділення. Автор запропонував розділити принципи на підставі визнання «концепції єдності та взаємопроникнення природного й позитивного права» [15, с. 125] на дві категорії: морально-етичні та морально-організаційні. М.І. Байтін пише: «Перші з них утворюють основу права, його духовний фундамент, безпосередньо впливають на нормативний зміст права. Друга група принципів тісно пов'язана з першою та становить організаційно-процедурну основу права, орієнтовану на забезпечення його ролі як особливого державного регулятора суспільних відносин, виконання правом його специфічних юридичних функцій. <...> До цих принципів належать свобода, рівність, право на життя, право приватної та інших форм власності, безпека, гідність, справедливість, сім'я, народ як джерело влади, твердження, що людина є вищою цінністю, а охорона прав людини – метою та обов'язком держави. <...> До організаційних принципів права належать федералізм, законність, поєднання переконання й примусу, стимулювання й обмеження в праві» [15, с. 125–127]. Не піддаючи сумніву справедливість суджень М.І. Байтіна та загалом розділяючи його позицію, вважаємо за доцільне відзначити, що формулювання найменувань принципів повинні бути дещо іншими, вони повинні виражати загально-визнану цінність, не містити у своєму найменуванні терміна «право».

Сьогодні небезпідставно можна стверджувати, що зміст буквально кожного з названих принципів змінився під впливом процесів, які відбуваються в державі. Те, що вважалося незаконним у радянській державі й праві (наприклад, спекуляція, комерція тощо), визнано законним в умовах ринкової економіки. Превалює свобода вибору в усіх сферах життєдіяльності, а не жорстка концепція правових обмежувачів; набирають сили стимули, наприклад такий, як приватна власність; принцип федералізму дає можливість обмежувати й контролювати державну владу, очевидний пріоритет прав людини перед державою.

Таким чином, принципи права, еволюціонуючи, змінюють утримання галузей права та самі галузі права в цілому, сприяють формуванню нових галузей права. Саме з точки зору еволюційних процесів принципи права слід розглядати як ознаку галузі права.

Пропонована класифікація ознак не претендує на завершеність. Процес їх відокремлення може бути продовжено. Важливо при цьому мати на увазі, що ознаки галузі права як елемента системи забезпечують вираження її сутності, змісту, зовнішньої форми та внутрішньої структури, місця й ролі в загальній сукупності правової освіти та в механізмі правового регулювання. Завдяки ознакам кожна галузь права здійснює свій внесок у встановлення правопорядку та формування правосвідомості всього суспільства й кожної людини, у створення надійних механізмів захисту прав та інтересів особистості.

Література

1. Алексеев С.С. Право на пороге нового тысячелетия. Некоторые тенденции правового развития – надежда и драма современной эпохи / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 2000. – 256 с.
2. Евграфов П.Б. Проблемы теории системы советского права / П.Б. Евграфов. – Х. : Харьковский юрид. ин-т им. Ф.Э. Дзержинского, 1989. – 246 с.
3. Дембо Л.И. О принципах построения системы права / Л.И. Дембо // Советское государство и право. – 1956. – № 8. – С. 88–98.
4. Сырых В.П. Система советского права и перспективы ее развития : материалы «круглого стола» / В.В. Сырых // Советское государство и право. – 1982. – № 7. – С. 102–103.
5. Система советского права и перспективы ее развития : материалы «круглого стола» // Советское государство и право. – 1982. – № 6. – С. 86.
6. Мешкова О.Е. Трудовое право в системе отраслей российского права : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / О.Е. Мешкова ; Омский гос. ун-т. – Омск, 1999. – 18 с.
7. Малько А.В. Правовая жизнь и правовая политика / А.В. Малько // Государство и право на рубеже веков : материалы всеросс. конф. «Проблемы истории и теории» / под ред. В.Г. Графского и др. – М. : Норма – Инфра-М, 2001. – С. 14.
8. Алексеев С.С. Социальная ценность права в советском обществе / С.С. Алексеев. – М. : Юридическая литература, 1971. – 222 с.
9. Гревцов Ю.И. Очерки теории и социологии права : [учеб. пособие] / Ю.И. Гревцов. – СПб. : Санкт-Петербургский ин-т внешнеэконом. связей, экономики и права, 1996. – 263 с.
10. Меженина Л.А. Публичность российского уголовного процесса : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Л.А. Меженина. – Екатеринбург, 2002. – 20 с.
11. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : [учебник] / Ю.Н. Оборотов, В.В. Колесниченко, И.В. Долматов, В.В. Завалюнок и др. ; под ред. Ю.Н. Оборотова. – О. : Феникс, 2011. – 436 с.
12. Сорокин В.Д. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс (макроуровень) / В.Д. Сорокин. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 661 с.
13. Общая теория права и государства : [учебник] / под ред. В.В. Лазарева. – М. : Юрист, 2001. – 520 с.
14. Сырых В.М. Логические основания общей теории права : в 2 т. / В.М. Сырых. – М. : Юстицинформ, 2000– . – Т. 1 : Элементный состав. – 2000. – 528 с.
15. Байтин М.И. Сущность права (современное нормативное правопонимание на грани веков) / М.И. Байтин. – Саратов : СГАП, 2001. – 416 с.

Анотація

Дуднік Р. М. Проблема розуміння ознак та принципів галузі українського права. – Стаття.

Встановлення й обґрунтування якісних властивостей, ознак галузі права визнано одним із найважливіших завдань юридичної науки. Наголошується на тому, що принципи права, еволюціонуючи, змінюють галузі права в цілому, сприяють формуванню нових галузей права.

Ключові слова: система, принципи, право, галузь, ознаки, публічне право, матеріальне право.

Аннотация

Дудник Р. М. Проблема понимания признаков и принципов отрасли украинского права. – Статья.

Установление и обоснование качественных свойств, признаков отрасли права признано одной из важнейших задач юридической науки. Подчеркивается, что принципы права, эволюционируя, меняют отрасли права в целом, способствуют формированию новых отраслей права.

Ключевые слова: система, принципы, право, отрасль, признаки, публичное право, материальное право.

Summary

Dudnik R. M. The problem of understanding the signs and principles of the rights of Ukrainian industry. – Article.

Establishment and study the qualitative properties, signs of a branch of law recognized as one of the most important tasks of legal science. Stresses that the principles of law, evolving, changing field of law in general, contribute to the formation of new branches of law.

Key words: system, principles, law, industry, signs, public law, substantive law.